

سیاست خاورمیانه‌ای روسیه

عفیفة عابدی*

چکیده:

پس از جنگ سرد که با فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و فروغلطیدن روسیه در گرداب مشکلات اقتصادی و سیاسی توأم بود، ایالات متحده آمریکا فارغ‌البال توانست خاورمیانه را عرصه نفوذ یکجانبه خود قرار دهد. در این زمان که سیاست خارجی روسیه به تبع بازسازی اقتصادی، همسو با سیاست‌های آمریکا در این منطقه بود، شرایط را برای واشنگتن مهیاتر کرد. هر چند از نیمه‌های دهه نود میلادی تحولاتی در رویکرد سیاست خارجی روسیه رخ داد و مسکو ناامید از غربگرایی دریافت حفظ حوزه نزدیک روسیه نیز در گرو حفظ و گسترش روابط با کشورهای چینی و ایران است. با وجود این تا این زمان چندان تقابلی در روابط مسکو- واشنگتن مشاهده نمی‌شد. حتی با روی کار آمدن پوتین روابط دو کشور رو به بهبود بود که با شروع مسئله عراق روند بهبود روابط دو کشور با چالش‌هایی مواجه شد. به گونه‌ای که روسها دریافتند تاووم قدرت و امنیت داخلی و منطقه‌ای آنها در اتخاذ مواضع مستقلانه در برابر آمریکاست. بدین دلیل از این زمان نظام بین‌الملل شاهد رویکردهای مستقل و بعضاً تقابلی جویانه کرمین در مقابل سیاست‌های کاخ سفید در مناطقی چون خاورمیانه است.

واژگان کلیدی:

سیاست خاورمیانه‌ای روسیه، آمریکا، بلتسین، پوتین، مدودف

Email: afifeh.abedi@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۸۸/۰۵/۱۷

* کارشناس ارشد روابط بین‌الملل

تاریخ ارسال: ۸۸/۰۳/۳۰

مقدمه

۱- سیاست خاورمیانه‌ای روسیه

در دوره یلتسین

به طور کلی می‌توان گفت در اوایل دهه نود سیاست خارجی روسیه ادامه سیاست خارجی اتحاد جماهیر شوروی در آخرین سال‌های ریاست جمهوری گورباچف بود، چرا که با کناره‌گیری میخائیل گورباچف^۱ و روی کار آمدن بوریس یلتسین^۲ همچنان راهبرد کلان روسیه مبتنی بر دو اصل توسعه اقتصادی و نگرش خوشبینانه نسبت به غرب بود. در این دوره روسیه در داخل با مشکلات سیاسی و اقتصادی زیادی درگیر بود و امیدوار بود با کنار گذاشتن مقابله ایدئولوژیک، ایالات متحده نیز در قبال این کشور رویکرد دوستانه‌ای انتخاب کند و این رابطه به همکاری استراتژیک هر دو طرف منتهی شود. بنابراین با توجه به حاکمیت این نگرش بر سیاست خارجی این کشور که تا نیمه سال ۱۹۹۳ نیز به طول انجامید، روابط روسیه به جز با همسایگان نزدیک و غرب دچار نوعی رکود موقت شد. اما رهبران روسیه به زودی دریافتند که نه تنها نمی‌توانند از آمریکا انتظار یاری داشته باشند، بلکه در حوزه‌ی منافع خود در مرزهای

آنچه مسلم است سابقه سیاست خاورمیانه‌ای روسیه محدود به طول عمر اتحاد جماهیر شوروی و روسیه‌ی فعلی نیست. در واقع سابقه‌ی سیاست خاورمیانه‌ای روسیه به روابط روسیه تزاری با کشورهای منطقه می‌رسد؛ به آن زمان که روسیه تزاری با پیشروی در شمال ایران با نفوذ سیاسی- نظامی بریتانیا در کشور همسایه‌اش یعنی ایران مقابله می‌کرد. در حقیقت سیاست خاورمیانه‌ای روسیه در هر مرحله از تاریخ این کشور شاهد تغییر و تحولات متأثر از برهه‌ی تاریخی خاص بوده است. اما آنچه در این پژوهش مورد بررسی است؛ سیاست خاورمیانه‌ای روسیه در دوره‌ی پوتین و بعد از آن نسبت به دوره‌ی قبل یعنی زمان تصدی ریاست جمهوری این کشور توسط یلتسین است. از این رو با بررسی کلی سیاست خاورمیانه‌ای روسیه پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی در سه دوره ریاست جمهوری یلتسین، پوتین و مدودف به بررسی اهداف و انگیزه‌های روسیه در خاورمیانه می‌پردازیم.

1. Mikhail Gorbachev
2. Boris Yeltsin

نزدیک در رقابت با رقبایی چون ایالات متحده آمریکا و ترکیه از یک سو و از سوی دیگر جمهوری اسلامی ایران قرار گرفته‌اند.

کرملین دریافته بود معامله با دو کشور ایران و ترکیه در خاورمیانه نه تنها در حوزه‌های دو جانبه از قبیل تجارت و فروش تسلیحات است، بلکه مهم‌تر از همه معامله بر سر مسائل ژئوپلیتیک آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی است و این معامله به مسائلی چون مناقشات چین، جنگ داخلی تاجیکستان، روی کار آمدن رژیم طالبان در افغانستان، افراط‌گرایی مذهبی در آسیای مرکزی و رقابت روسیه و آمریکا بر روی منابع نفت و گاز دریای خزر نیز تسری می‌یابد. در مجموع روسیه ناگزیر از تغییر اولویت‌های منطقه‌ای است. به همین دلیل، سیاست خارجی روسیه علاوه بر تمرکز اولیه بر روی آسیای مرکزی و قفقاز و همچنین نوع رابطه با غرب، به سمت خاورمیانه سوق یافت.

روسیه که در این منطقه مهم استراتژیک و غنی نفتی در جستجوی موفقیتی حتی بدون یک معامله بزرگ بود، به خوبی می‌دانست این موفقیت حاصل تعادل سیاست میان ایران، عراق و شورای همکاری خلیج فارس خواهد بود، در نتیجه خلیج فارس نیز در اولویت دوم روسیه در این

منطقه قرار گرفت. در درجه بعد مسئله اعراب و اسرائیل در مدار اسرائیل، سوریه، لبنان، مصر، اردن و فلسطین نیز از اولویت‌های مهم برای مسکو محسوب می‌شد. یلتسین دریافته بود در مسیر بهبود روابط با غرب، رابطه با اسرائیل می‌تواند تاکتیکی مؤثر باشد. از این رو مسکو در یک تغییر نگرش نسبت به گذشته، اسرائیل را از میان گروه کشورهای همکار نزدیک خود می‌دید. (Freedman, 2001)

۱-۱- روسیه و ایران در دوره یلتسین

بعد از رفتار دوگانه اتحاد جماهیر شوروی با ایران در جریان جنگ تحمیلی که منجر به رکود در روابط دو کشور شده بود، با سفر هاشمی رفسنجانی، رئیس وقت مجلس شورای اسلامی ایران به مسکو در ژوئن ۱۹۸۹ روابط تهران- مسکو رو به بهبود گذاشت. در جریان این سفر قرارداد خرید هواپیماهای MIG-29s و SU-24s منعقد شد. در این دوره برخلاف ترکیه، رویکرد ایران به عدم شناسایی استقلال آذربایجان مورد توجه روسیه قرار گرفت، اما از آنجا که به نظر رهبری غرب‌گرای این کشور، ایران به مثابه کانون الهام‌گری اسلامی در منطقه مرزهای جنوبی روسیه بود، روابط ایران و روسیه تا

اواسط سال ۱۹۹۳ دچار نوعی رکود موقت شد. با این حال، از نیمه سال ۱۹۹۳ به بعد گسترش روابط روسیه و ایران به دو دلیل در دستور کار سیاست خارجی روسیه قرار گرفت: ۱. تداوم حضور آمریکا در خلیج فارس پس از جنگ کویت؛ ۲. بهبود رابطه با تهران به دلیل ممانعت از نفوذ ایران به آسیای مرکزی و قفقاز.

از سوی دیگر با توجه به اهداف مشابه ایران در قبال تداوم حضور آمریکا در خلیج فارس و تمایل واشنگتن به نفوذ در آسیای مرکزی و قفقاز، برای تهران نیز همکاری با روسیه در این منطقه اهمیت یافته بود. بدین دلیل ایران در جنگ داخلی تاجیکستان با روسیه همکاری خوبی داشت و نقش بسیار فعالی در این زمینه ایفا نمود. واکنش خفیف ایران در قبال شورش چچن در سال‌های ۱۹۹۴-۱۹۹۶ و سیاست روسیه در حمایت از صرب‌ها در بوسنی در سال‌های ۱۹۹۵-۱۹۹۳ باعث شد تا روابط دو کشور مستحکم‌تر از قبل شود. (Freedman, 2000)

از این زمان روسیه، ایران را به عنوان یک قدرت منطقه‌ای که می‌تواند ضامن ثبات باشد و از هزینه‌های امنیتی روسیه بکاهد، مورد توجه قرار می‌داد. ایران هم در مناقشه‌های آذربایجان و ارمنستان فعالانه به

عنوان میانجی وارد شد و حتی توانست تاحدی از شدت بحران بکاهد. (صفری، ۱۳۸۴، ص ۱۳۵) در این دوره با وجود تحریم‌های ایالات متحده و در غیاب شرکت‌های آمریکایی، گازپروم و شرکت فرانسوی توتال قرار داد توسعه پارس جنوبی را از آن خود کردند. با افزایش فشارهای ایالات متحده در سال ۱۹۹۵ در پی ملاقات ال‌گور^۳ معاون رئیس جمهوری آمریکا و نخست وزیر روسیه ویکتور چرنومردین^۴، مسکو با توقف صدور تسلیحات به ایران موافقت کرد. به همین دلیل با وجودی که پیش‌بینی می‌شد حجم مبادله تجاری بین دو کشور در سال ۱۹۹۶ به ارزش چندین میلیارد دلار باشد، در این سال تنها حجم مبادلات روسیه و ایران ۴۵۰ میلیون دلار شد که در مقایسه با حجم مبادلات تجاری روسیه - اسرائیل بسیار کمتر بود. (Kurtov, 2008) با آغاز بحران اقتصادی روسیه در اوت ۱۹۹۸، کرملین در مخالفت با ایالات متحده که شرکت‌های روسی را به دلیل آزمایش موشکی ایران تحریم کرده بود، بار دیگر در صدد صدور تسلیحات به تهران بر آمد. در نوامبر این سال، آدامف^۵ وزیر وقت انرژی

3. Al Gore

4. Viktor Chernomerdin

5. Yevgeny Adamov

هسته‌ای روسیه به تهران سفر کرد و طی دیدار از پروژه بوشهر موافقت‌نامه همکاری تخصصی روسیه با ایران را به امضا رساند، قرار شد که این طرح تا سال ۲۰۰۳ تکمیل شود.

۱-۲- روسیه و عراق در دوره یلتسین

در نخستین سال‌های ریاست جمهوری یلتسین، سیاست بی توجهی به عراق یکی از پیامدهای انحلال اتحاد جماهیر شوروی بود که تنها به شکل لفظی حمایت روسیه از قطعنامه علیه عراق نبود، بلکه روسیه دو کشتی جنگی را برای کمک به اجرای تحریم‌های ضد عراقی در خلیج فارس نیز اعزام کرد. اما در ۲۱ آوریل ۱۹۹۵ دومای روسیه که تحت تسلط اکثریت راست بود، به لغو مجازات‌های اقتصادی علیه عراق رأی داد و در این راستا برای سیاست خارجی روسیه در قبال عراق سه هدف مشخص کرد: ۱. تحت فشار قرار دادن شورای امنیت سازمان ملل برای لغو تحریم؛ ۲. دریافت بدهی عراق در صورتی که تحریم تا اندازه‌ای برچیده شود؛ ۳. حمایت از سرمایه‌گذاری‌های روسیه در عراق و همکاری در مقیاس بالا با این کشور. (Freedman, 2001)

بدین ترتیب روابط مسکو- بغداد رو به بهبودی نهاد. در اواسط فوریه ۱۹۹۶ عراق با مسکو یک قرارداد چند میلیون دلاری برای توسعه حوزه‌های نفتی و آموزش متخصصین نفتی عراق بست. یلتسین چهار هدف را در توسعه روابط روسیه و عراق جستجو می‌کرد: اول، نمایش سیاست مستقل به دوما و رقیب سنتی‌اش یعنی ایالات متحده آمریکا؛ دوم، تأکید بر اینکه می‌خواهد و می‌تواند با ایالات متحده مخالفت کند؛ سوم، بازپس‌گیری هفت میلیارد دلار بدهی عراق به روسیه؛ و چهارم، حصول قراردادهایی برای کارخانه‌ها و کمپانی‌های نفت و گاز روسی.

۱-۳- روسیه و عربستان در دوره یلتسین

پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی مقامات روسی به دلیل فعالیت‌هایی که عربستان سعودی در مناطق مسلمان نشین روسیه داشت، چندان تمایلی به ایجاد روابط حسنه با این کشور نداشتند. در این دوره به ویژه هنگامی که جنگ چچن شروع شده بود، وقتی در هفتمین نشست سازمان کنفرانس اسلامی پیشنهاد عضویت چچن در این سازمان مطرح شد، تیرگی روابط دو کشور بیشتر هم شد. اما پس از اینکه در سال ۱۹۹۶ با امضای موافقتنامه صلح بین دولت

۱-۴- روسیه و ترکیه در دوره

یلتسین

از ابتدای تشکیل فدراسیون روسیه تا فروپاشی اقتصادی سال ۱۹۹۸، تجارت بین دو کشور روسیه و ترکیه بین ۱۰ الی ۱۲ میلیارد دلار در سال بود که ترکیه را اصلی‌ترین شریک تجارت روسیه در خاورمیانه قرار می‌داد. در این دوره با وجود شرکت‌های فعال ترکیه در سراسر روسیه، قرارداد بازسازی دوما پس از درگیری‌های سال ۱۹۹۳، کمک ۵ میلیون دلاری به یلتسین در دور دوم در مبارزه انتخاباتی سال ۱۹۹۶ رابطه‌ی دو کشور نزدیک‌تر هم شده بود. از سوی دیگر علاوه بر اینکه ترکیه خریدار تجهیزات نظامی از روسیه بود - از جمله هلی‌کوپترهایی که در جنگ با اقلیت کردها استفاده می‌کرد- آنکارا مشتری اصلی گاز طبیعی از روسیه هم بود بدین دلیل گازپروم مشوق اصلی توسعه روابط ترکیه و روسیه بود. با وجود این در روابط دو کشور مسائل پیچیده‌ای هم مطرح بود که مانع نزدیک‌تر شدن مسکو و آنکارا می‌شد. برخی از این مسائل عبارت بودند از:

۱. تمایل ترکیه به گسترش نفوذ در منطقه خارج نزدیک روسیه مخصوصاً در آسیای مرکزی و

قفقاز؛

روسیه و رئیس‌جمهوری چچن جنگ اول خاتمه یافت، سیاست عربستان سعودی هم نسبت به مسئله چچن محافظه کارانه شد. به گونه‌ای که در جریان سه سفر مسخدوف^۶ رئیس‌جمهور جدید چچن به عربستان از سال ۱۹۹۷ تا ۱۹۹۹، وی نتوانست موافقت مقامات سعودی را برای عضویت چچن در اتحادیه کشورهای اسلامی^۷ کسب کند. حتی وقتی در سال ۱۹۹۸ به دستور شاه فهد کمیته کمک‌رسانی به کوزوو و چچن تشکیل شد و نمایندگی این کمیته در ولادی قفقاز^۸ در اوستیای شمالی مستقر شد، طبق یک موافقت‌نامه توافق شد که محموله‌های کمکی با نظارت دولت روسیه به منطقه ارسال شود. با وجود این به دلیل فعالیت‌هایی که دولت سعودی در گسترش اسلام رادیکال در آسیای مرکزی و قفقاز داشت، روابط مسکو-ریاض تا سال ۲۰۰۰ همچنان کمرنگ ماند. (Melkumyan, 2004) هر چند در حوزه اقتصادی نیز در سال ۱۹۹۷ ارزش صادرات روسیه به عربستان سعودی به ۱۱۲ میلیون دلار رسید و این کشور در مقام سی و چهارمین کشور صادرکننده به عربستان سعودی قرار گرفت. (Sfakianakis, 2007)

6. Maskhadov
7. World Islamic League
8. Vladikavkaz

بود. اما اهمیت افزایش روابط مسکو - آنکارا، در نشست سازمان امنیت و همکاری اروپا^{۱۰} در استانبول در نوامبر ۱۹۹۹ اثر گذاشت. در این نشست روسیه موافقت کرد تا سال ۲۰۰۲ یگان‌های روسی را از مولداوی خارج کرده و دو پایگاه از چهار پایگاه نظامی خود در گرجستان را منحل کند. این موضوع فضا را برای پیشبرد پروژه باکو- جیحان فراهم می‌کرد. (Istanbul Document, 1999, p.50)

۱-۵- روسیه و اسرائیل در دوره یلتسین

یلتسین در پیروی از سیاست گورباچف در سال‌های آخر حیات شوروی به این نتیجه رسید که با برقراری روابط حسنه با اسرائیل می‌تواند به بهبود روابط خود با ایالات متحده امیدوار باشد. به گفته رابرت فریدمن در این دوره روسیه در رابطه با اسرائیل به دنبال منافع زیر بود:

۱. در حوزه اقتصادی، افزایش تجارت تا حدود ۵۰۰ میلیون مارک در سال ۱۹۹۵. هر چند بعدها به دلیل بحران اقتصادی روسیه در سال ۱۹۹۸ حجم این روابط کاهش یافت. با این وجود اسرائیل همچنان دومین شریک

۲. اصرار ترکیه بر اینکه مسیر صدور نفت آذربایجان از طریق گرجستان و ترکیه به بندر مدیترانه برود تا اینکه از بندر روسی نووروسیسک^۹ از طریق چین؛

۳. نگرانی آنکارا از خطرات زیست محیطی تردد ابرنفت‌کش‌هایی که از بسفر و تنگه داردانل می‌گذشتند، ترکیه خواستار محدود کردن این نوع رفت و آمدها بود و روسیه را تهدید می‌کرد که می‌باید یک خط لوله اصلی از طریق ترکیه بسازد.

۴. نگرانی روسیه از کمک احتمالی ترک‌ها به شورشیان چچنی و دخالت در کنترل مسکو بر قفقاز شمالی؛

۵. نگرانی متقابل ترک‌ها از حمایت روسیه از تروریست‌های P.K.K ترکیه از حضور نظامی روسیه در ارمنستان و گرجستان، نزدیک مرزهای شمالی خود نگران بود.

این تنش‌ها در روابط روسیه و ترکیه یادآور قرن‌ها توسعه‌طلبی امپراتوری روسیه در مواجهه با امپراتوری رو به زوال عثمانی

اقتصادی روسیه بعد از ترکیه، در خاورمیانه بود.

۲. در جبهه دیپلماتیک، روابط بسیار نزدیک روسیه با اسرائیل این امکان را می‌داد که مسکو نقش مهمی در فرآیند صلح اعراب در اسرائیل ایفا کند.

۳. تقریباً یک میلیون یهودی روسی زبان در اسرائیل زندگی می‌کردند و اسرائیل بیشترین مهاجر روسی را پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی پذیرا شده بود و این می‌توانست منجر به پیوندهای مهم در حوزه فرهنگ توریسم باشد.

۴. ارتباط تکنولوژی نظامی روسیه با صنعت نظامی اسرائیل و تولید مشترک هواپیمای نظامی برای روسیه قابل توجه بود، به خصوص این که بسیاری از کارگران در صنعت هواپیمایی از شهروندان اتحاد جماهیر شوروی بودند.

از نظر مقامات اسرائیلی نیز برقراری رابطه با روسیه چهار مزیت داشت. اول، نگه داشتن جریان یکنواخت مهاجرت که با شمار زیادی از مهندسين و دانشمندان منجر به توسعه اسرائیل می‌شد؛ دوم، ممانعت از صادرات فناوری و تسلیحات هسته‌ای به دشمنان اسرائیل در خاورمیانه شامل لیبی، ایران، عراق، سوم، توسعه روابط تجاری با

روسیه که می‌توانست اسرائیل را از لحاظ تأمین فلزات و چوب و الوار پشتیبانی کند؛

چهارم، اسرائیل به همکاری روسیه در خاورمیانه امیدوار می‌شود. مسکو می‌توانست با نفوذ خود در سوریه، تل آویو را در رسیدن به توافق صلح با اعراب کمک کند. بدین ترتیب در این دوره دو طرف به سمت بهبود روابط پیش می‌رفتند. (Freedman, 2001)

۲- سیاست خاورمیانه‌ای روسیه در دوره پوتین

سیاست خارجی دولت پوتین در ماه‌های اول دنباله رو سیاست‌های یوگنی پریماکف بود که بر خلاف سال‌های اول پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی چندان همگرایی با سیاست‌های ایالات متحده آمریکا نداشت. پریماکف طرفدار همکاری و رابطه با کشورهای چین، هند و ایران و دیگر کشورها برای موازنه قدرت با هژمونی آمریکا بود. اما به زودی در اوایل سال ۲۰۰۱ حتی قبل از حملات یازده سپتامبر، پوتین خط مشی سیاسی خود را عوض کرد و به سوی همکاری با کشورهای غرب کشیده شد. البته این رویکرد رئالیستی مسکو بیشتر بر پایه بی‌اعتمادی به چین بود. همگرایی روسیه با آمریکا در این دوره به نحوی بود که از سال‌های ۲۰۰۱ تا ۲۰۰۲ مسکو برای توسعه

در خاورمیانه بازی می‌کنند، اما بهبود روابط مسکو با سایر کشورهای منطقه نیز در دستور کار سیاست خارجی روسیه قرار دارد.

۲-۱- روسیه و ایران در دوره پوتین

هنگامی پوتین در روسیه به قدرت رسید که دو سالی از به قدرت رسیدن اصلاح طلبان در ایران می‌گذشت. در سال ۱۹۹۸ خاتمی در انتخابات ریاست جمهوری به پیروزی رسیده بود و تقریباً یک ماه پس از انتخاب پوتین به عنوان رئیس جمهوری روسیه، در انتخابات مجلس شورای اسلامی ایران نیز اکثریت اصلاح طلب به پیروزی رسیدند. این موضوع تا حدی موجب نگرانی مسکو از احتمال بهبود در روابط تهران - واشنگتن می‌شد، اما در پی ملاقات خاتمی با پوتین در مجمع عمومی سازمان ملل متحد در سپتامبر ۲۰۰۰ و سپس انتقادات رئیس جمهور ایران از سازمان ملل در سخنرانی خود در صحن مجمع عمومی به دلیل محکوم کردن ایران برای دستگیری چند جاسوس یهودی، شرایط از نظر روس‌ها بهتر شد و روسیه به طور یک‌جانبه موافقت نامه ال‌گور و چرنومردین را عملاً لغو کرد. در پی این اقدام روسیه، بیش از همه شرکت روس بارون

ناتو در آسیای مرکزی برای عملیات نظامی علیه افغانستان با آمریکا همکاری می‌کرد و این همکاری در تداوم همکاری در قرارداد ضد موشک بالستیک ABM^{۱۱}، قرارداد استارت یا کاهش سلاح‌های استراتژیک^{۱۲}، قرارداد نسل جدید تسلیحات هسته‌ای، حضور نظامیان آمریکا در گرجستان و عراق نیز ادامه داشت و در نتیجه موجب کاهش بدگمانی دوجانبه میان ایالات متحده و روسیه شده بود. اما به زودی ایالات متحده با لغو یک جانبه معاهده ضد موشک بالستیک و دخالت در نتیجه انتخابات ریاست جمهوری اکراین بر سیاست خارجی روسیه نیز اثر گذاشت. (IEEJ Newsletter, 2005)

مسکو دریافت که دخالت واشنگتن در حوزه منافع روسیه پایان ندارد و چه بسا به تمام کشورهای همسایه تسری خواهد یافت. در نتیجه نظام بین‌الملل از این پس شاهد رویکردهای مستقل روسیه در مسائل جهانی است و در این بین روسیه سیاست خاورمیانه‌ای خود را در قالب سیاست نگاه منطقه‌ای و بین‌المللی تعقیب می‌کند. در این سیاست، ایران و ترکیه همچون گذشته نقش ویژه‌ای در اهداف منطقه‌ای و جهانی روس‌ها

11. Anti-Ballistic Missile Treaty
12. Strategic Arms Reduction Treaty (START)

اکسپورت^{۱۳} سود کرد. در این زمان یک قرار داد ۸ میلیون دلاری بین این شرکت و ایران منعقد شد.

پس از دیدار رسمی خاتمی از روسیه در مارس ۲۰۰۱، دور تازه‌ای از روابط دو کشور شروع شد. در دوم اکتبر ۲۰۰۱ روسیه موافقتنامه‌ای امضا کرد که به ایران سالانه تا سقف ۳۰۰ میلیون دلار تسلیحات متعارف بفروشد. (Freedman, 2006) بدین ترتیب در سال ۲۰۰۳ سطح تجارت روسیه با ایران به حدود ۱/۴ میلیارد دلار رسید. در ژوئیه ۲۰۰۲ روسیه اعلام کرد که نه تنها کار نیروگاه بوشهر را تمام خواهد کرد، بلکه مذاکرات دو کشور حول فروش پنج نیروگاه دیگر شروع شده است. مسکو بدین ترتیب توانست ایالات متحده را متقاعد کند که برای منحرف کردن روسیه می‌باید به روش مسالمت آمیزتری روی بیاورد. از این رو واشنگتن نیز ضمن موافقت با پیوستن روسیه به گروه کشورهای صنعتی، کمک ۲۰ میلیارد دلاری به جمهوری‌های شوروی سابق برای از کار انداختن تجهیزات هسته‌ای باقی مانده از اتحاد جماهیر شوروی اختصاص داد. هر چند روسیه نسبت به این معامله با ایالات متحده بی‌میل بود، اما با افزایش جنجال‌های

تبلیغاتی غرب علیه برنامه هسته‌ای ایران، الکساندر رومیانتسف،^{۱۴} وزیر انرژی اتمی روسیه، در ۳ ژوئن ۲۰۰۳ اعلام کرد کار اتمام راکتور هسته‌ای بوشهر به دلیل جایگزینی قطعات روسی به جای قطعات آلمانی تا سال ۲۰۰۵ به تأخیر می‌افتد. در این دوره نشست سران کشورهای حاشیه خزر در تهران نیز با حضور پوتین در حالی انجام شد که در اولین اجلاس کشورهای حاشیه خزر در آوریل ۲۰۰۲ که با حضور خاتمی و پوتین در عشق آباد ترکمنستان برگزار شد، هیچ توافق مثبتی حاصل نشده بود. (Freedman, 2006) در این دوره ترس روسیه از دامنه‌دار بودن برنامه هسته‌ای ایران و جلوگیری از حمله امریکا به ایران، در نهایت منجر به توافق روسیه با آمریکا در صدور قطعنامه ۱۸۰۳ علیه برنامه هسته‌ای ایران شد.

۲-۲- روسیه و ترکیه در دوره

پوتین

در دوره ریاست جمهوری پوتین، منازعه موجود در روابط دو کشور روسیه و ترکیه جای خود را به همکاری داد. پوتین که با اقتصاد تضعیف شده روسیه و جنگ در چچن مواجه بود، نه تنها همکاری‌های یلتسین را با ترکیه ادامه داد، بلکه آن را گسترش هم داد.

14. Romyantsev

13. Rosoboronoexport

روسیه یک توافق همکاری امنیتی، آموزشی بین طرفین امضا شد. در سپتامبر این سال نیز آنکارا میزبان نشست کمیته مشترک همکاری نظامی و تکنولوژیک دو کشور بود. توافق نامه ایجاد این کمیته پیش از این طی سفر میخائیل کاسیانف^{۱۹} نخست وزیر وقت روسیه به ترکیه در سال ۲۰۰۰ بین طرفین به امضا رسیده بود. ضمن اینکه از سال ۲۰۰۲ خط لوله جریان آبی نیز آغاز به کار کرد. در دسامبر ۲۰۰۴ پوتین به ترکیه سفر کرد و چندین سند همکاری بین دو کشور به امضا رسید. در سفر نخست وزیر ترکیه، رجب طیب اردوغان، به مسکو نیز مرکز تجاری ترکیه در مسکو افتتاح شد و مذاکراتی در مورد مباحث مورد علاقه دو کشور صورت گرفت.

۲-۳- روسیه و عراق در دوره پوتین

در این دوره اولین مسئله اصلی روسیه با عراق، قطعنامه ۱۲۸۴ بود که این موضوع پوتین را با کشورهای دیگر مواجه می کرد. زیرا با روی کار آمدن بوش در ایالات متحده و پوتین در روسیه اختلافات دو کشور در مورد عراق همچنان پابرجا بود؛ با وجودی که پس از حادثه یازده سپتامبر دو کشور در

روسیه ضمن امتناع از قبول پناهندگی عبدالله اوجلان،^{۱۵} از فروش موشک های ضد هوایی SAM30^{۱۶} به قبرس جنوبی نیز خودداری کرد. در اوایل دسامبر ۱۹۹۹، بنا به تقاضای پوتین، پارلمان روسیه مالیات ساخت خط لوله جریان آبی^{۱۷} را ۱/۵ میلیارد دلار کاهش داد و گاز پروم و شرکت گاز ایتالیایی ENI قراردادی را برای ساختن بخش زیر دریایی پروژه جریان آبی امضا کردند که در نهایت وزیر انرژی ترکیه، روسیه را برنده مناقصه تهیه گاز طبیعی ترکیه اعلام کرد. در این دوره مهم ترین مسئله در رابطه ترکیه-روسیه مسئله ربه شده هواپیمای روسی در ترکیه در آغاز سال ۲۰۰۱ بود. (Freedman, 2002) در همین سال ایگور ایوانف وزیر خارجه روسیه طی ملاقاتی با مقامات ترکی در ترکیه، موافقتنامه همکاری های فرهنگی میان دو کشور را امضا کرد، در حالی که قبلاً اساس این همکاری های مشترک را اسماعیل جم و ایوانف وزیران خارجه وقت ترکیه و روسیه در همین سال در نیویورک پایه گذاری کرده بودند. (Oku, 2005) در ژانویه ۲۰۰۲ با سفر ژنرال آناتولی کواشنین^{۱۸} فرمانده ارتش

15. Abdullah Ocalan

16. SAM-300 anti-aircraft missile system

17. Blue Stream

18. General Anatoly Kvashnin

19. Michael Kasyanov

حوزه مبارزه علیه تروریسم در افغانستان به توافق رسیده بودند. با برخاستن زمزمه‌های حمله یکجانبه آمریکا به عراق اختلاف دو کشور آشکارتر شد. روسیه اولین کشوری بود که حمله آمریکا به عراق را محکوم کرد و آن را "اشتباه سیاسی بزرگ"^{۲۰} نامید. (The Moscow Times, 2003a) با شروع جنگ نیز سیاستهای انتقادی روسیه علیه آمریکا ادامه داشت، تا اینکه در ۲۴ مارس ۲۰۰۳ در حالی که تنها چهار روز از آغاز جنگ گذشته بود، واشنگتن روسیه را به فروش تجهیزات ممنوعه به عراق متهم کرد و با افزایش فشارهای تبلیغاتی آمریکا دیپلمات‌های روسی از عراق خارج شدند. (The Moscow Times, 2003b) یکی از مهم‌ترین ابعاد روابط روسیه با عراق را که با حضور اشغالگران تضعیف گردید، می‌توان در قراردادهای نفتی آنها مشاهده کرد.

۲-۴- روسیه و سوریه در دوره پوتین

در ژوئیه ۱۹۹۹ درست چند ماه قبل از اینکه پوتین رئیس جمهور روسیه شود، حافظ اسد رئیس جمهور وقت سوریه برای آخرین بار به روسیه سفر کرد. پس از مرگ حافظ اسد در ژوئن ۲۰۰۰، در اکتبر این سال

وزیر خارجه وقت روسیه ایگور ایوانف برای دیدار با رئیس جمهور جدید سوریه به دمشق سفر کرد. در پاسخ به این سفر، در آوریل ۲۰۰۱ وزیر خارجه وقت سوریه فاروق الشرع^{۲۱} نیز به مسکو سفر کرد و خیلی زود وزیر دفاع وقت این کشور مارشال مصطفی^{۲۲} نیز در مه ۲۰۰۱ وارد مسکو شد. در جریان سفر معاون رئیس جمهور سوریه عبدالحلیم خدّام^{۲۳} به مسکو، پوتین اعلام کرد که قصد سفر به دمشق را دارد که تا پایان دوره‌ی ریاست جمهوری وی این سفر هرگز انجام نشد. با وجود تلاش‌های دو کشور برای بهبود روابط و ایفای نقشی مهم‌تر در صلح اعراب و اسرائیل، اختلافات روسیه و سوریه در این مسئله، در جریان رأی گیری برای قطعنامه ۱۳۹۷ درباره تشکیل همزمان دو دولت اسرائیل و فلسطین، آشکار شد. اما از سال ۲۰۰۲ تا ۲۰۰۳ زمانی که ایالات متحده آمریکا در تلاش بود تا مجوز سازمان ملل متحد را برای دخالت در عراق کسب کند، مسکو و دمشق در جبهه واحد در مقابل آمریکا ایستادند. (Katz, 2006) در سال ۲۰۰۳ بر خلاف مطبوعات روسی که اعلام کردند روسیه با درخواست سوریه مبنی بر

21. Farouk al-Shara

22. Marshal Mustafa

23. Abdel Halim Khaddam

20. Big Political Mistake

نام استروترانس‌گاز^{۲۸} نیز وارد معامله با دمشق شد. اما در این سال هیچ کدام از تلاش‌های سوریه نتوانست عامل وتوی قطعنامه ۱۶۳۶ شورای امنیت سازمان ملل در مورد دخالت دمشق در پرونده قتل رفیق حریری، توسط روسیه شود. در سال ۲۰۰۷ مطبوعات روسی از قرارداد جدید اسلحه بین روسیه و سوریه خبر دادند. بر اساس این خبر، روسیه بر مبنای قرارداد یک میلیارد دلاری با سوریه، واگذاری پنج جنگنده رهگیر "میگ-۳۱". "به سوریه را آغاز نمود (Defense Industry Daily, 2007). در سفر مارس ۲۰۰۸ وزیر خارجه روسیه به دمشق نیز دو طرف توافقنامه‌ای بین دولتی در رابطه با سفر بدون ویزا برای دارندگان گذرنامه‌های دیپلماتیک، اداری و ویژه امضا کردند.

۲-۵- روسیه و عربستان در دوره

پوتین

سفر پوتین در فوریه ۲۰۰۷ به ریاض اولین سفر رئیس جمهور روسیه در تاریخ برقراری رابطه دیپلماتیک میان مسکو و ریاض بود. پیش از این در دوم سپتامبر ۲۰۰۳، عبدالله دوم که آن زمان هنوز ولیعهد عربستان بود، در طی سفری رسمی به روسیه

فروش سامانه دفاع موشکی S-300^{۲۴} با برد ۲۰۰ کیلومتر مخالفت کرده، گزارش‌هایی منتشر شد که روسیه به طور پنهانی تسلیحاتی چون موشک‌های استرلتز^{۲۵} و سیستم دفاع هوایی Tor-M1^{۲۶} را به سوریه فروخته است که برخی از آنها علیه اسرائیل و نظامیان آمریکایی در جنگ عراق استفاده می‌شود. (Bourtman, 2006) با شروع سال ۲۰۰۵ روابط روسیه و سوریه رو به بهبودی نهاد. در ژانویه ۲۰۰۵ بشار اسد طی سفری به مسکو با پوتین ملاقات کرد و توانست رضایت روسیه را برای چشم پوشی از باز پرداخت ۷۳ درصد از بدهی ۱۳/۴ میلیارد دلاری کشورش کسب کند. ضمن اینکه قرار شد ۳/۶۱۸ میلیارد بدهی باقی مانده نیز در دراز مدت و قسط اول به میزان ۱۷۰ میلیون دلار در همان سال ۲۰۰۵ پرداخت و بقیه طی ۱۰ سال به صورت پول نقد بازگردانده شود. (Bourtman, 2006) همچنین در مارس ۲۰۰۵ شرکت روسی تات‌نفت^{۲۷} توانست امتیاز کشف و توسعه نفت و گاز سوریه را از آن خود کند. تات‌نفت اولین شرکت روسی بود که با سوریه قرارداد امضا می‌کرد. بعد از این در دسامبر همین سال شرکت دیگری به

24. S-300 air defense missiles

25. Strelets

26. Tor M1 Air Defense System

27. Tatneft

28. Stroytransgaz

با رئیس جمهور روسیه دیدار و گفتگو نمود. این اولین سفر در بالاترین سطح، پس از برقرای روابط دیپلماتیک دو کشور در سال ۱۹۲۶ بود. در این سال وزرای انرژی دو طرف توافقنامه همکاری در حوزه انرژی نفت و گاز را به امضا رساندند که در آن طرفین درباره کنترل مشترک بر صادرات نفت در جهت حمایت از بهای قابل قبول آن توافقاتی انجام دادند. در سال ۲۰۰۴ ریاض امتیاز کشف و تولید در منطقه نفتی صحرائ «ربع الخالی»^{۲۹} را به کمپانی روسی لوک اویل واگذار کرد. (Singh, 2008) از این پس سطح روابط تجاری دو کشور از ۸۸ میلیون دلار در سال ۱۹۹۹ به ۴۰۰ میلیون دلار در سال ۲۰۰۵ رسید. (Fattah, 2007) در سفر پوتین در فوریه ۲۰۰۷ هم دو طرف دو یادداشت تفاهم مهمی برای همکاری در حوزه نفت و گاز به امضا رساندند. علاوه بر این توافقاتی در امور بانکی و صدور تکنولوژی، آموزش و صنعت هوایی داشتند. در این ملاقات ملک عبدالله، پوتین را مرد صلح نامید. در این سفر در پی ابراز علاقه عربستان به استفاده صلح آمیز از انرژی هسته‌ای، روسیه پیشنهاد خود برای همکاری هسته‌ای با شورای خلیج فارس را به مقامات سعودی ارائه کرد. همچنین

برای فروش ۱۵۰ تانک تی - ۹۰ روسی^{۳۰} و هلیکوپترهای می - ۱۷^{۳۱} یک توافق شفاهی انجام شد (Singh, 2008). در پی این توافق در نوامبر همین سال، امیر سلطان بن عبدالعزیز، ولیعهد عربستان به روسیه سفر کرد و دو طرف قرارداد خرید ۴ میلیارد دلاری هلی کوپتر، تانک، خودروهای نظامی را به امضا رساندند. (SUSRIS, 2008)

۲-۶- روسیه و اسرائیل در دوره پوتین

در دوره پوتین، اسرائیل به طور فزاینده‌ای نقش مهمی در سیاست خاورمیانه‌ای روسیه بازی می‌کرد. چند ماه پیش از انتخاب ایهود باراک، پوتین نخست وزیر روسیه شد و به سرعت به جنگ چچن وارد شد. در این زمان اسرائیل بایکوت خبری غرب علیه روسیه در مورد چچن را شکسته بود و به وسیله حمایت‌های پزشکی از قربانیان انفجار مسکو که توسط چچنی‌ها صورت گرفته بود، به روسیه کمک می‌کرد. به همین دلیل برخلاف زمان پریماکف، پوتین نسبت به اسرائیل موضع بی طرفی را کنار گذاشت و روسیه را به سمت پیوندهای محکم دیپلماتیک، اقتصادی و نظامی با

29. Zone A," located near Ghawar

30. T-90

31. Mi-17

کرد. در ۸ نوامبر ۲۰۰۵ اورشلیم پست گزارش داد که کارشناسان روسی و اسرائیلی برای طراحی دیوار امنیتی در مرزهای چچن شبیه دیوار حائل غزه و کرانه باختری همکاری می‌کنند. در این زمان ریانوستی نیز گزارش داد که دیمتری کوزاک^{۳۴} نماینده پوتین در قفقاز شمالی برای خرید هواپیمای بدون سرنشین اسرائیلی به تل‌آویو سفر کرده است. روسیه درصدد است این تجهیزات را در چچن استفاده کند و حتی ملاقات مقامات روسی با رهبران حماس در مارس ۲۰۰۶ نیز مانع اجرای این توافق بین مسکو و تل‌آویو نشد. (Bourtman, 2006)

۳- سیاست خاورمیانه‌ای روسیه در دوره مدودف

هنوز سه ماه از روی کار آمدن دیمتری مدودف در روسیه نگذشته بود که روسیه نیروهای نظامی‌اش را به مرزهای گرجستان فرستاد تا بار دیگر تسلط بی‌چون و چرای خود را در حوزه پیرامونش به رخ رقبا بکشد. اما جنگ اوت ۲۰۰۸ نه تنها در معادلات قفقاز تأثیرگذار بود، بلکه روابط خاورمیانه‌ای روسیه را نیز تحت‌الشعاع قرار داد. در حالی که قبل از این جنگ روابط روسیه و ترکیه

اسرائیل سوق داد. در دوره پوتین مبادلات تجاری دو کشور دو برابر شد و نزدیک به ۱/۵ میلیارد دلار مبادلات تجاری صورت گرفت و بیش از میلیون‌ها دلار معاملات انرژی بین دو طرف منعقد شد (Bourtman, 2006) و روابط کاری روسیه - اسرائیل در حوزه‌های صنعتی، هواپیمایی، انرژی و پزشکی توسعه یافت.^(۱) یکی از حوزه‌های مهم روابط روسیه و اسرائیل، انرژی است. به گفته مقامات اسرائیلی ۸۸ درصد از نفت خامی که وارد اسرائیل می‌شود، از روسیه است. (Bourtman, 2006) در ۸ ژوئن ۲۰۰۴ بین شارون^{۳۲} و الکسی میلر^{۳۳} از اعضای هیأت مدیره گاز پروم ملاقاتی انجام شد که طی آن اسرائیل به افزایش خرید گاز روسیه تا سال ۲۰۲۵ متعهد شد. (The Moscow Times, 2004) ظاهراً یکی از حوزه‌های همکاری اسرائیل و روسیه مبارزه علیه تروریسم است. اسرائیل اولین دولتی بود که در سال ۲۰۰۴ پس از واقعه بسلان^(۲) از روسیه اعلام حمایت کرد. و یا پس از حملات تروریستی به ساختمان‌ها و راه آهن و خطوط هوایی روسیه بین سال‌های ۱۹۹۹ تا ۲۰۰۴، سرویس اطلاعاتی روسیه همکاری نزدیکی را با موساد شروع

34. Dmitry Kozak

32. Sharon

33. Alexey Miller

ترکیبی از رقابت و همکاری بود، اما پس از جنگ تابستان ابعاد همکاری جویانه بیشتری یافت. سیاست متوازن ترکیه در ماجرای درگیری‌های نظامی روسیه و گرجستان و ممانعت آنکارا از ورود ناوهای جنگی ناتو به دریای سیاه زمینه ساز گرایش بیشتر مسکو به توسعه و تحکیم مناسبات با آنکارا شد، به نحوی که در سفر رجب طیب اردوغان نخست وزیر ترکیه به مسکو همزمان با روزهای بحرانی قفقاز، پیشنهاد ترکیه برای تشکیل پیمان امنیتی پنج جانبه در این منطقه مورد استقبال مسکو قرار گرفت. سفر عبدالله گل رئیس جمهور ترکیه نیز به مسکو نقطه عطفی در روابط دو جانبه محسوب می‌شد. در سفر رئیس جمهور ترکیه به مسکو علاوه بر موافقت دو جانبه با طرح هسته‌ای ۲۰ میلیارد دلاری در ترکیه که ارزش آن تا ۱۰ الی ۱۵ سال آینده به ۶۰ میلیارد دلار می‌رسد، با طرح سرمایه گذاری ۴۰۰ میلیون دلاری شرکت لوک اویل روسیه در ترکیه نیز موافقت شد. (Levy, 2009)

ضمن اینکه طبق اظهارات پوتین در سال ۲۰۰۸ روابط تجاری دو کشور به بیش از ۳۲ میلیارد دلار رسید و از نظر کرملین ترکیه از اولویت‌های سیاست خارجی روسیه محسوب می‌شود. (RIA Novosti, 2009) دلایل

اهمیت ترکیه برای سیاست خارجی روسیه را می‌توان در رویکردهای متقابل مسکو و آنکارا یافت. علاوه بر اهمیت همکاری‌های اقتصادی، رویکردهای سیاسی ترکیه در نظام بین‌الملل که نوعی تقابل با یکجانبه گرایی آمریکاست، برای روسیه قابل توجه است. در حالی که با موقعیت بین منطقه‌ای ترکیه نیز انتظار می‌رود رابطه با این کشور در تنظیم روابط روسیه با خاورمیانه، اروپا و قفقاز نقش موثری داشته باشد.

سفر بشار اسد رئیس جمهور سوریه به مسکو نیز بلافاصله پس از جنگ گرجستان در حالی صورت گرفت که از طرفی همراه با حمایت دمشق از اقدام نظامی روسیه در قفقاز بود و از سوی دیگر مذاکرات دوجانبه در مورد احداث سامانه موشکی روسیه در خاک سوریه نیز به تغییر موازنه تبلیغات نظامی در منطقه به نفع مسکو انجامید. این در حالی بود که موضوع فروش سلاح‌های روسی به دمشق نیز در مقابل توافق با ادامه حضور ناوگان روسی در بندر طرتوس^{۳۵} نیز پس از انتشار خبر فروش تسلیحات اسرائیلی به گرجستان اهمیتی دو چندان یافت. با وجود این سفرهای لاوروف به تل‌آویو و در مقابل سفر ایهود اولمرت به مسکو و توافقات

35. Tartus

راه اندازی نیروگاه بوشهر نیز تاکتیکی محسوب می‌شود، هر چند برای روسیه تشکیل اوپک گازی استراتژیک است. توافق جدی برای تشکیل اوپک گازی میان سه کشور روسیه، ایران و قطر را باید از مهم‌ترین اقدامات کرم‌لین در یک سال حضور دیمیتری مدودف در رأس قدرت دانست. در سفر نوری مالکی نخست وزیر عراق به مسکو نیز روسیه بخشیدن بدهی‌های گذشته این کشور را منوط به احیای قراردادهای نفتی دو کشور دانست. (Bryanski, 2009)

۳-۱- انگیزه‌ها و اهداف روسیه در خاورمیانه

در ارتباط با انگیزه‌ها و اهداف سیاست خارجی روسیه در منطقه خاورمیانه، نگرش‌ها و تحلیل‌های متفاوتی وجود دارد که می‌توان آنها را از وجهی در قالب دو رهیافت امنیتی و سیاسی تقسیم بندی نمود، و از سوی دیگر با در نظر گرفتن وجوه اشتراک داخلی و رویکرد خارجی، اهداف منطقه‌ای و بین‌المللی، در نگاهی دقیق‌تر علل فعال‌تر شدن سیاست خاورمیانه‌ای این کشور را در چهارگزینه: ۱. رویارویی با یکجانبه‌گرایی آمریکا؛ ۲. دستیابی به نقشی بین‌المللی به عنوان قدرتی جهانی؛ ۳. گسترش روابط اقتصادی با کشورهای منطقه و ایجاد و بسط

نظامی روسیه و اسرائیل مبین رویکرد چندجانبه کرم‌لین به شرکای خاورمیانه‌ای روسیه است. در سال ۲۰۰۸ سران روسیه و اسرائیل علی‌رغم وجود اختلاف در موضوعاتی چون مسئله هسته‌ای ایران، فروش تسلیحات به ایران و روسیه بار دیگر بر اهمیت همکاری‌های استراتژیک با یکدیگر تأکید کردند. در این سال مسکو و تل‌آویو در موضوع همکاری اطلاعاتی به توافق رسیدند. ضمن اینکه لغو لزوم ارائه روایت برای اتباع یکدیگر از جمله موارد پیشرفت روابط مسکو و تل‌آویو بود. (RIA Novosti, 2008) در حالی که تفاهماتی نیز در خصوص صدور هواپیماهای بدون سرنشین اسرائیلی به روسیه در چند سال آینده صورت گرفت. (Keinon, 2009)

همه اینها در حالی است که روسیه در رابطه با ایران همچنان با سیاست دوگانه گام بر می‌دارد. سفر مصطفی محمد نجار، وزیر دفاع ایران به مسکو در فوریه ۲۰۰۹ از مهم‌ترین رایزنی‌های دیپلماتیک دو کشور در آغاز سال جدید میلادی بود. با وجود اینکه مسکو قرارداد واگذاری پدافندهای موشکی اس-۳۰۰ را با ایران امضا کرده، اما در عمل در بحث واگذاری از این ابزار در معامله سیاسی با غرب استفاده می‌کند و حتی پیش

بازار خاورمیانه‌ای برای روسیه؛ و ۴. تأثیر گذاری بیشتر بر مسلمانان روسیه خلاصه کرد. در واقع از این وجه دلایل فعال‌تر شدن سیاست خاورمیانه‌ای روسیه در سه دسته علل جهانی، منطقه‌ای و داخلی قابل تحلیل و بررسی است.

در تحلیل مسائل داخلی روسیه و فصل مشترک این مباحث با مسائل خاورمیانه، مسئله مسلمانان این کشور مطرح می‌شود. بدون شک رویکرد ملی و منطقه‌ای روسیه به جهان اسلام یک رویکرد سیاسی-امنیتی است، می‌توان ادعا کرد روسیه بر اساس تجربه سال‌ها جنگ داخلی با مسلمانان و مشاهده نتایج برخورد آمریکا با اسلام سیاسی در خاورمیانه به این نتیجه رسیده که امنیت روسیه در گرو صلح و ثبات در مناطق مسلمان نشین جهان به ویژه خاورمیانه است و هر گونه اختلال در امنیت این مناطق، امنیت روسیه را به مخاطره می‌اندازد. در واقع از طرفی روسیه برای حل و فصل مسایل داخلی خود در رابطه با مسلمانان این کشور، نیازمند ارتباط مناسب با کشورهای اسلامی است. از سوی دیگر، برای ممانعت از گسترش دامنه بنیادگرایی اسلامی به روسیه و مناطق پیرامونی نیازمند پرهیز از تنش با جهان اسلام است.

اما از وجهی دیگر به نظر می‌رسد مشکلات سیاسی - اقتصادی روسیه در دهه اول پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی که با وجود درون‌گرایی این کشور تداوم یافت، سران روسیه را بر آن داشت که مدیریت روسیه در عرصه خارجی به حل مسائل داخلی نیز کمک می‌رساند. از این رو با روی کار آمدن پوتین دوره جدید و قاره‌ای روسیه آغاز شد و اولین پیامد غیر قابل اجتناب این وضعیت، تمرکز روسیه بر اولویت‌های قابل حصول قدرت و نفوذ واقعی با توجه به معیارهای عملی و عینی چون اقتصاد بود. مهم‌ترین تصمیم پوتین که موضعی میان حل مشکلات داخلی و منطقه‌ای و بین‌المللی بود، صرف هزینه و تمرکز روسیه بر دو حوزه صنعت نظامی و انرژی بود. پوتین دریافت که از طریق سرمایه‌گذاری در این دو حوزه می‌تواند با هزینه کمتر ضمن حل مشکلات اقتصادی و به تبع آن سیاسی داخلی، بار دیگر جایگاه اقتصادی و سپس سیاسی از دست رفته روسیه را در عرصه جهانی باز یابد. از این رو، نگاه روسیه به مناطق پیرامونی خود، یعنی آسیای مرکزی و خاورمیانه جدا از بعد سیاسی امنیتی، دارای بعد اقتصادی نیز می‌باشد. به ویژه اینکه یک بازنگری کلی در رویکرد روسیه به خاورمیانه

سیاسی خاورمیانه خارج شده است. تنها صحنه سیاسی که روسیه در آن حضور پر رنگ دارد، موضوع هسته‌ای ایران است. بنا براین باید پذیرفت که نگاه روس‌ها به خاورمیانه از دریچه‌ای کاملاً متفاوت با اهداف آمریکا قابل توجه است. روس‌ها برخی نقاط خاص و حساس خاورمیانه از جمله ایران - عراق را صرفاً برای حفظ توازن قدرت و در نتیجه امکان رقابت در صحنه جهانی در استراتژی سیاست خارجی خود مدنظر قرار داده‌اند، اما از ورود بحث برانگیز به سایر مسائل سیاسی منطقه امتناع می‌کنند. البته برای روس‌ها وجود ذخایر فراوان انرژی در خاورمیانه از حیث نیازمندی به انرژی منطقه دارای اهمیت نیست، اما نظارت بر تولید و توزیع انرژی خاورمیانه که سایر مناطق جهان از غرب و شرق وابسته به آن هستند، برای حفظ قدرت روسیه در کنترل بازار جهانی حائز اهمیت است. ضمن اینکه خاورمیانه به عنوان بازار سنتی تسلیحات روسی و همچنین گسترش بازار هسته‌ای روسیه به این منطقه نیز اهمیت زیادی در محاسبات اقتصادی مسکو دارد.

حال این سؤال مطرح است که کسب نقش و قدرت جهانی در سیاست خارجی روسیه چه جایگاهی دارد و آیا سیاست خاورمیانه‌ای این کشور می‌تواند منبعت از این هدف باشد؟ روس‌ها معتقدند که

به جز موضوع اوپک گازی که در اصل اقتصادی است، افزایش مناسبت‌های دو جانبه این کشور و محدود ماندن دایره روابط در همین مناسبات دو جانبه نشان دهنده اهمیت وجه اقتصادی این روابط است.

بررسی‌ها نشان می‌دهد که از سال ۱۹۹۱ همواره خاورمیانه پذیرای حدود ۵ الی ۷ درصد کل صادرات روسیه به جهان و ۱۵ الی ۲۰ درصد صادرات نظامی این کشور بوده است. (Rivlin, 2005) که نسبت به صادرات روسیه به سایر مناطق جهان مبین اهمیت بازار خاورمیانه در اقتصاد این کشور است. از سوی دیگر با توجه به وابستگی روسیه به بازار انرژی جهانی که در ارتباط متقابل با خاورمیانه است، اهمیت اقتصادی این منطقه برای روسیه دو چندان می‌شود. به همین دلیل مسکو علاوه بر اینکه با اسرائیل رابطه برقرار می‌کند، به طور همزمان در تلاش است تا با سایر متحدین سنتی ایالات متحده در منطقه نیز به پیوندهای سیاسی - اقتصادی دست بیابد. ضمن اینکه مخالفت‌های آمریکا و سایر همکاران جدید روسیه مانع ارتباط مسکو با سایر کشورهای منطقه چون ایران و سوریه نمی‌شود. با وجود این با نگاهی گذرا به سیاست‌های خاورمیانه‌ای روسیه در یک دهه اخیر و بویژه اتفاقات متعددی که در این منطقه به وقوع پیوسته است، می‌توان دریافت که روسیه تا چه حد از صحنه

کشورشان همه عوامل برای احیای مجدد و بزرگ شدن در قرن ۲۱ را دارد که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از: قدرت اتمی، صنایع و تکنولوژی پایه، موقعیت استراتژیک و ژئواستراتژیک، بهره‌مندی از موقعیت هارتلند، جمعیت و وسعت سرزمینی، گرایش دموکراتیک و تحول‌گرا، انرژی فراوان، علائق سنتی برخی کشورهای جهان به ویژه آسیای میانه و خاورمیانه به تثبیت و گسترش روابط با روسیه و جان گرفتن اقتصاد این کشور. لذا همین عامل برای حضور روسیه در خاورمیانه همچون سایر مناطق کافی است. در تحلیل این متغیر و همچنین انگیزه رقابت روسیه با یک‌جانبه‌گرایی آمریکا - در واقع محرک‌های بین‌المللی مفروض در این بررسی - آنچه قابل بیان است این است که شاخص‌های موجود در سیاست خارجی روسیه در دوره پس از یلتسین ماحصل تجربه واقع‌گرایانه روسیه از تحولات سیاست بین‌الملل پس از شوروی است. در واقع عوامل متعددی به ویژه شرایط نظام بین‌الملل، مشکلات اقتصادی این کشور و فقدان توانایی‌های لازم برای رقابت با رقبای دیرینه و همچنین ظهور رقیبان تسلیحاتی در منطقه از جمله چین، هند و پاکستان موجب شده تا روسیه از ایده‌آل‌گرایی در منطقه خاورمیانه بپرهیزد و

در حقیقت انعطاف‌پذیری بیشتری به ویژه از نگاه ژئوپلیتیک به منطقه خاورمیانه داشته باشد. هر چند در مسائلی چون ایران، ابعاد این سیاست‌ها دارای تنوع بیشتری است. بنابراین رویکرد روسیه به خاورمیانه در مقابله با یکجانبه‌گرایی آمریکا و کسب جایگاه بین‌المللی یک رویکرد نرم است که در متن خود چهار هدف دیگر را پیگیری می‌کند. این چهار هدف عبارت‌اند از:

۱. با تداوم بحران عراق و افغانستان و درگیری آمریکا در این بحران، این کشور در حال از دست دادن موقعیت خود در خاورمیانه است، لذا این فرصت مناسبی است تا روسیه به هر میزان که می‌تواند جایگزین آمریکا در سایر کشورهای منطقه شود.
۲. خاورمیانه بازار مناسبی برای تسلیحات و دیگر تولیدات روسی - از جمله نیروگاه‌های هسته‌ای - محسوب می‌شود.
۳. با توجه به منابع انرژی خاورمیانه، نفوذ روسیه در این منطقه موجب می‌شود سیاست‌های انرژی روسیه مکمل سیاست‌های انرژی کشورهای دارای نفت خاورمیانه

حمایت کرد و حتی دو کشتی جنگی برای اجرای قطعنامه به خلیج فارس فرستاد. ضمن اینکه در جریان صلح اعراب و اسرائیل نیز از طرح آمریکا پشتیبانی می‌کرد. در نتیجه این اقدام، روابط روسیه با متحدین عرب ایالات متحده در منطقه نیز رو به بهبودی نهاد.

۲. دوره دوم به طور مشخص از سال ۱۹۹۶ با برکناری کوزیرف و روی کار آمدن پریماکف شروع می‌شود، اما شواهد آن را می‌توان از سال ۱۹۹۴ که روسیه با شکستن تحریم عراق حجم مبادلات خود با این کشور را ۵ الی ۷ میلیارد دلار بالا می‌برد، مشاهده کرد. روسیه در این دوره به انتقاد از بمباران عراق توسط آمریکا می‌پردازد. حجم تجارت تسلیحات بین روسیه و ایران در این زمان افزایش می‌یابد و برای اولین بار موضعی مستقل از آمریکا در مناقشات اعراب و اسرائیل اتخاذ می‌کند.

بر خلاف دوره یلتسین، در دوره پوتین روسیه در مجموع رویکرد یکنواختی به

شود که در این راستا روسیه می‌تواند بدون عضویت در اوپک از مزایای تنظیم بازار اوپک نیز استفاده کند.

۴. افزایش نفوذ روسیه در خاورمیانه می‌تواند جایگزین کاهش نفوذ روسیه در دیگر مناطق از جمله کشورهای شرق اروپا شود.

فرجام

در واقع سیاست خاورمیانه‌ای روسیه در دوره یلتسین با وجود فراز و نشیب‌های یاد شده بیشتر منفعلانه بود تا فعالانه. روسیه در این دوره با سر در گمی تاکتیکی، به طور متناوب مواضع خود را نسبت به موضوعات منطقه‌ای تغییر می‌داد، در حالی که هدف استراتژیک سیاست خارجی این کشور در این دوره بهبود رابطه با ایالات متحده آمریکا بود. بدین ترتیب سیاست خاورمیانه‌ای روسیه در دوره یلتسین را می‌توان به دو دوره زیر تقسیم کرد:

۱. در دوره اول زمانی که آندره کوزیرف وزیر خارجه روسیه بود، این کشور سیاست طرفداری از آمریکا را در خاورمیانه در پیش گرفته بود. در جنگ دوم خلیج فارس از قطعنامه علیه عراق

مسائل خاورمیانه داشته است. در این دوره افزایش سفرهای دو جانبه به جهات نزدیکی این کشور به خاورمیانه برای روسیه قابل توجه محسوب می‌شود. با آغاز نیمه دوم ریاست جمهوری پوتین در روسیه، سیاست خاورمیانه‌ای این کشور تحرک و پویایی بیشتری پیدا کرده است. سفر پوتین به کشورهای عربستان، قطر، اردن و امارات متحده و نیز عزیمت رؤسای کشورهای مصر، سوریه، عربستان و اردن به روسیه در کنار اقدام ابتکاری مسکو و دعوت از رهبر حماس و رئیس دولت خودگردان فلسطین، نمونه‌هایی آشکار از بروز تحول و یا فعال‌تر شدن سیاست خاورمیانه‌ای روسیه به شمار می‌آیند. در حالی که در دوره یلتسین ضمن پائین بودن آمار توافقات سیاسی، اقتصادی و نظامی بین مسکو و کشورهای منطقه، بطور قابل ملاحظه‌ای نیز خبری از سفرهای دیپلماتیک بین روسیه و کشورهای این منطقه نبود.

بنابراین می‌توان گفت که روسیه اهداف استراتژیک سیاسی و اقتصادی متعددی را به طور هم‌زمان در خاورمیانه دنبال می‌کند و در بین این اهداف توجه به مسائل داخلی روسیه نیز در نظر گرفته شده است. روسیه می‌تواند با تنظیم روابط خود با کشورهای

مهم خاورمیانه از جمله ایران، عربستان، ترکیه، امارات و قطر همچنین برقراری رابطه با جنبش حماس مشکل حمایت خارجی از استقلال طلبان چچن را به سود خود حل کند.

پانوشت‌ها

۱. در این سال‌ها یکی از مهم‌ترین محصولات مشترک روسی و اسرائیلی هلی‌کوپتر و هواپیماهای آواکس (AWACS) است.
۲. Beslan. واقعه گروگانگیری بود که توسط چچن‌ها صورت گرفت و طی آن ۳۰۰ نفر که بیشتر کودک بودند، کشته شدند.

منبع فارسی

۱. صفری، مهدی، (۱۳۸۴)، ساختار و تحولات سیاسی در فدراسیون روسیه و روابط با جمهوری اسلامی ایران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.

منابع لاتین

2. Ria Novosti (2008), "Russia, Israel to switch to visa-free regime in Sept." Availabe online at 2008-09-28 at: <http://en.rian.ru/russia/20080622/111611898.html>
3. Bourtman, Ilya, (2006), " Putin And Russia's Middle Eastern Policy," Meria, *The Middle East Review of International Affairs* ,

- meria.idc.ac.il/journal/2000/issue2/jv4n2a5.html
11. *IEEJ Newsletter*(2005), The Institute of Energy Economics, Japan ,September 9, Available online at 2008-08-17 at: <http://enenken.ieej.or.jp/en/data/pdf/301.pdf>.
 12. *Izvestiia* (2004), "Israel interested in Gas Contracts with Russia", June 2.
 13. Katz, Mark N(2006), " Putin's Foreign Policy Toward Syria " , Meria : *The Middle East Review of International Affairs* , Volume 10, No. 1, Article 4 -, Available online at 2008-08-17 at: <http://meria.idc.ac.il/journal/2006/issue1/jv10no1a4>.
 14. Keinon, Herb (2009), " Israel, Russia to upgrade strategic ties," *The Jerusalem Post*, 7 oct 2008 , Availabe online at 2009-04-04 at: www.jpost.com/servlet/Satellite?pagename
 15. Kurtov Ajdar (2008),"Iranian vector in Russia's international economic strategy", *Strategic Culture Foundation*, Available online at at 2009-04-17 at:http://rbth.ru/articles/2008/12/19/191208_iran.html.
 16. Levy , Linton (2009), " Turkey And Russia Discuss \$80 Billion Nuclear Contract" , *The Moscow Times*, Feb 18.
 17. Melkumyan, Elena (2004), " Russian-Saudi Relations: Islamic Problematic in The Political Discourses of Both States" ,Paper at Russian State University for Humanities, Availabe online at 2009-04-17 at: www.surrey.ac.uk/politics/research/documents/CP-ElenaMelkumyan.pdf.
 - Volume 10, No. 2, Article 1 - June 2006 , Available online at 2008-08-17 at: meria.idc.ac.il/journal/2006/issue2/jv10no2a1.
 4. Bryanski, Gleb (, 2009), " Russia, Iraq aim to revive pre-war deals-minister," *Reuter*, Fri Apr 10.
 5. *Defense Industry Daily* (2007), " Syria Buying MiG-31s, MiG-35s for \$1 billion", 22 June, Available online at 2008-08-17 at: <http://www.defenseindustrydaily.com/syria-buying-mig31s-mig35s-for-1-billion-03391>
 6. Fattah ,Hassan. M (2007), " Putin Visits Qatar for Talks on Natural Gas and Trade," *The New York Times*, February 13, Available online at 2008-08-17 at:www.nytimes.com/2007/02/13.
 7. Freedman Robert O (2006), " Russia, Iran And The Nuclear Question: The Putin Record " , *The Strategic Studies Institute*(SSI), November.
 8. Freedman Robert O (2002), " Putin and the Middle East " Available online at 2008-08-17 at:http://findarticles.com/p/articles/mi_qa3996/is_200210/ .
 9. Freedman Robert O (2001) , " Russian Policy Toward The Middle East Under Yeltsin And Putin " , *Jerusalem Center for Public Affairs* , No. 461 14 Elul 5761 / 2, September , Available online at 2008-08-17 at: <http://www.jcpa.org/jl/vp461.htm>
 10. Freedman, Robert O (2000), " Russian-Iranian Relations in the 1990s " , *The Middle East Journal*, Volume 4, No. 2- , Available online at 2008-08-17 at: <http://>

25. *The Moscow Times* (2003)a, "Putin Calls the Attack a Big Political Mistake", March 21.
26. *The Moscow Times* (2003)b, "Sparks Fly Over US Claims of Sales to Iraq", March 25.
27. *The Moscow Times* (2004), "Gazprom to Supply Israel , Syria," September 3.
18. Oku Asim (2005), "Turkey-Russia Relations Dynamics", Global challenges research, Available online at 2008-08-17 at: www.axisglobe.com/article.asp?article=71
19. OSCE (1999), "Istanbul Document 1999," Available online at 2008-08-17 at: www.osce.org/documents/mcs/1999/11/4050_en.pdf.
20. RIA Novosti (2009), "Putin says Turkey 'priority' for Russian foreign policy", February 13, Available online at 2009-04-04 at: <http://en.rian.ru/world/20090213/120131597>.
21. Rivlin. Paul (2005)," The Russian Economy and Arms Exports to the Middle East" , *The Jaffee Center for Strategic Studies* (JCSS), Memorandum No. 79.
22. Sfakianakis, John (20 November 2007), " Saudi-Russian Trade Relations," SABB Notes, Available online at 2009-04-17 at: www.sabb.Com.
23. Singh K. Gajendra (2008), "Russia Broadbands Relations with Middle East," Available online at 2008-08-17 at: <http://www.boloji.com/analysis2/0187.htm>.
24. SUSRIS (2007), "Saudi Arabian-Russian Relations:Crown Prince Sultan in Moscow," (Saudi-US Relations Information Service), November 24, , Available online at 2008-08-17 at: <http://www.saudi-us-relations.org/articles/2007/loi/071124-sultan-russia>.